

KIZILTEPE YÖRESİNİN “SOFRADA KELLE” GELENEĞİ

VE

TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE KEMİĞİN YERİ

Dr. Yaşar KALAFAT

yasar.kalafat@mynet.com

yasarkalafat@gmail.com

GİRİŞ :

Bu çalışmada, Mardin-Kızıltepe yöresinde yaşamakta olan “Sofrada Kelle” geleneği ile, Karaçay toplumunda tespitini yaptığımız “Sofrada Kürek Kemigi” geleneğini karşılaştırıyoruz. Bu karşılaştırmayı; sofra adabı,halk inançları, parçaların üleştirülmeleri, dağıtımını yapanın uyması gereken vecibeler ve geleceğe yönelik anlamlandırmalar itibariyle yapıyoruz. Var ise bu uygulamalarla ilgili efsaneleri özetliyor, her iki coğrafyadan tespitini yapabildiğimiz ilgili dualara açıklamalar getirmeğe çalışıyoruz.

Karaçaylar Kuzey Kafkasya’da Karaçay Balkar’da yaşarlarken, onlardan bir kısmı da Anadolu’nun muhtelif yörelerinde daha ziyade dağınık yaşarlar (Yaşar Kalafat, “Karaçay Malkar Türklerinde Karşılaştırmalı türk Halk İnançları” Karaçay Balkar Tarihi, Toplum ve Kültür, karam yayınları, Ankara 2003, s. 100-132) Güneydoğu Anadolu’dan yapmış olduğumuz tespitler ise, Mardin Kızıltepe’de, Derik ve Mazı Dağı’nın köylerinde görülmektedir. Milik, Küçük Meşkok, Büyük Meşkok, Kanisipi, Akyazı, Yolaltı, Esenli, Uluköy, Sencerli, Yedikardeş ve Yüceli köylerinde bu inanç ve uygulama yaşamaktadır. Bu yörenin etno kültürel yapısı Kuzey Kafkasya ile az-çok müşterekli arz eder. Kültürümüzde ki kelle/baş anlayışının derinliklerindeki mistik muhtevayı, sözlü kültürümüze yansımış örnekleri ile de çalışmamızda açıklık getiriyoruz. Bildirimizin sonunda her iki kesimde yaşanmış inanç fenomeninin İslamiyetten evvel başlayan gelişme seyir ve şekline de açıklık getirmeğe çalışıyoruz.

METİN:

Başın, canlıların vücut yapıları ve bu arada yaşamlarında ayrı bir yeri ayrı bir anlamlandırılması vardır. Güney Kafkasya’da Azerbaycan ve Gürcistan’ın Borçalı gibi Türk bölgelerine yenim edilirken “Başın ve başım için” veya “Başım hakkı” denir. Ayağa veya kola değil de başa ant içilir. Sadaka verilirken “Başın gözün hayrına” denir ve verilecek nesne başa dolandırılır. Manas Destanı’nda Kökütey Han çocuğunun “Baş Sadakası” olarak her gün 6 teke 4 oğlak kurban eder. (Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ebabil Yayınları, Ankara 2006, s.97-98) Saygısız nankörlük noktasına getirilince “başa kalkmak” denilir. Küfürbaz insanlar uyarılırken “Başa bilhassa buruna sövme onu Allah bizzat kendisi yapmıştır” denilir. Bir işin başından itibaren sakatlığı anlatılırken “Balık baştan kokmuş” denir. Muradımız baş ile ilgili değim ve benzerlerini tespit değil şüphesiz. Şurası muhakkak ki bedende baş maddi ve manevi anlamda herhangi bir organdan farklıdır. Bu hal

sadece insanlar için değil hayvanlar için de böyledir. Nitekim “Baş Çeken Öküz” koşulu olduğu arabayı yönlendiren öküzdür. “Baş Götüren At” acemi binicinin sürdüğü tarafa değil kendi tercihi göre yön seçer. İnsanlar için “Kelle Koltukta” tabiri cesareti anlatılırken böyle olan binek hayvanları da vardır. Güçlülüğü veya Ammansızlığı anlatılırken yılan ve efsanevi varlıkların yedi kuyruklarından değil de “Yedi Başlı” olduklarından söz edilir.

Türk halk irfanında et ile kemik arasında da önem bağıntıları kurulup öncelikler belirlenmiştir. Soy sop sümük/kemikle belirlenmiş “sümüğü batsın sümüğüne çekmiş” denir. Bazen da asil bir davranış anlatılacaksa “sümüğünün gerektirdiği gibi davrandı” denilir.

Başı belirleyen öğelerden birisi de muhakkak ki saçtır. Sofrada kelle geleneği ile veya kemik falı ile bir kemik olan baş ve ondaki kılın ne ilişkisi olabilir. Halk irfanında baştaki kılların diplerinde Kuzey Sibiry Türklerine göre “kut” Müslüman Oğuz Türklerine göre de “Melek” yatmaktadır. Bunun içindir ki, saçlar bilhassa kadın saçları ulu orta saçılmaz bununla ilgili söylenceler geliştirilmiştir. Erkeklerin göğüs kıllarının altlarında da meleklerin yaşadıkları şeklinde bazı inanç tesbitleri hatırlıyoruz. “İnsan artığı kutsaldır, onlar gelişi güzel atılmazla” denilirken tırnak ile saç da kast edilmiş olmaktadır. Haç farızasında, vücudundan kıl düşen her aday beheri için ayrı ayrı sadaka vermek durumundadır. Tıpkı hacda avlanmada olduğu gibi. Kurt ve at gibi muhtelif organlarından sıkıntılara çözüm aranan hayvanların saç, yele, kılları ile de ilgili halk inançları vardır. Çocuklara saç toyunun yapılması bu toyun etrafında geliştirilmiş olan inançlar ve nihayet özel önem verilen bu saçların muhafaza edilmek istenilmesi bir anlam ifade etmeli. Bu arada kirpik ve onun düşmesi ile ilgili inançlar da yok sayılamaz.

Hikmetli şahıslara dair anlatılan bazı efsane ve menkıbelerde; kesilip eti yenilen hayvanın mesela bir koyunun artan parçaları özellikle kemikleri atılmaz nefes sahibi ilgili duayı okur, gerekli dilekte bulunur ve o hayvan kesilip yenilmeden evvelki canı haline döner.

Ön açıklama denilebilecek bu izahlardan sonda asıl konumuz olan, kemik baş ilişkisi bağlamında Karaçay ve Kızıltepe halk inançlarındaki ilişkiye. Sofraya kelle koyma geleneğini biz sık görülmesi de günümüzde büyük ölçüde unutulmuş olsa da, Türk kültürlü halkların Kafkasya bölgesinin yanı sıra, Türk kültür coğrafyasının idil Ural bölgelerinde de görebiliyoruz. Bize göre Mardin yöresinin bilhassa Kızıltepe bölgesi Kafkasya’dan göç almıştır. Kafkas halklarından Çeçen ve Çerkez göçü veya iskanı yüzyıllara göre değişmekle birlikte, Güneydoğu Anadolu’da kalmayıp Suriye ve Ürdün istikametinde bir hat oluşturuyordu. Türkiye’nin bu bölgesinde Gaziantep ve Kahramanmaraş’ta da mevcudiyetleri bilinen bu halklar tarafından anılan kültür bölgeye taşındılar. Hatta Sarıkamış Çerkezleri ki bunların büyük bir kısmı Kafkas halklarından olan Oset lerden meydana gelmiş olmalarına rağmen, Kafkasyalı anlamında Çerkez olarak bilinirler. Osetlerin bir kısmı Hint-Avrupa kökenli iken, diğer bir kısmı Macarlardan hareketle Proto Türk’türler. Sarıkamış Kafkas halkları arasında söylenen ve hatta Doğu Karadeniz halk kültüründe de varyantlarına rastlanan bir söze göre “Eşeğin kafasını sofranın üst başına koymuşlar yuvarlanıp aşağıya düşmüş” Bu söz hak etmediği ve taşıyamayacağı bilinen kimseye iltifat yapılmamalı anlamındadır.

Türk kültürlü halklarda, yemek masasının itibarlı yeri ki, burası salonun ve yemek yenilen masa, sini veya sofranın üst başıdır, misafire ayrılır misafirin de en itibarlı en itibarlı köşeye alınır. Şimdilerde şehir merkezlerinde pek kalmamakla beraber aile içerisinde de masanın ve salonun itibarlı yerinde hanenin büyüğü ve daha ziyade de erkek büyüğü ağırlanır. Masa ilkin ve ekmek konurdu.

Mardin’den tespitini yaptığımızı açıkladığımız köylerdeki “Sofrada Kelle” yemeği ağı ve zengin ailelerin ziyafetlerinde görülür. Bu kaşıyla yenilmemesi gereken bir yemektir. Halk arasında “Balık tavuk ve kelle yenilir elle” diye bir tekerleme vardır. Sofrada Kelle yemeği sıradan günlerde yenilen sıradan yemek değildir. O bayram, nişan merasimi, ölüm ve mevlit yemeği gibi özel günlerin yemeğidir. Bu tür merasim yemeklerinde Sofrada Kelle’nin belirli bir yeri vardır. 20-30 koyun ve kuzunun kesildiği bu günlerde, kelleler besmele ve tekbirlerle yıkanır, ütülenip temizlenir. Kellelerin pişirildiği kazanlar ayrıdır. Kellenin yanında pilav da olur. Yanında mevsimine göre hazırlanmış tırşıklar yazın domates, erik, taze fasulye kabak ve kışın kuru fasulye patatesten yapılırlar. Tüm yemek tepsilerinde kelle bulunmaz, gelmesi muhtemel yeni misafirler için ihtiyaten birkaç kelle ayrı tutulur. Bu uygulama birinci güne mahsus bir tedbirdir. Çocukların oturtulmadığı bu sofradan sonra onlara ayrıca yemek verilir ve gençler sürekli hizmetle meşguldürler. Köyün imamı, öğretmenleri varsa karakol komutanı diğer ileri gelenler kellenin bulunduğu sofraya davet edilirler. Kellenin parçalama işi bu işten bilen birisine yaptırılır ve parçalamada bıçak kullanılmaz kellenin beyni dili gibi parçaları eşit kısımlara ayrılarak dağıtılır. Beynin akıl ve dilin ise konuşmak için yararlı olduğuna inanılır. Bu paylaşım ile ilgili latifeler yapılır. Sofradan kalkanlar ellerini sıcak su ile yıkar diğer bir odaya sigara ve acı kahve içmeğe çekilirler İmam tarafından yapılan sofraya duasından sonra ölmüşlerin ruhu için Fatiha okunur. (Abdülkadir Güler, Mardin Folkloru Gelenek ve görenekler, Marev, Ankara 1998, s.75-76)

Sofrada Kelle geleneğinde, sofrada et ne kadar çok olursa olsun, kellenin bulunması şarttır. Sofranın değeri ve ailenin itibarı bu kelle ile ölçülür. Kelle sofranın onurudur. Sofradaki her kelle mutlaka bir koynun kesilmiş olduğunu gösterir. Başka yerden kelle ısmarlayarak getirmek ayıp ve töreye aykırıdır. Gelenek kent yaşamında da sürdürülebilmektedir. (a.g.e. a.g.y.)

Karaçay’larda toplu halde yenilen itibarlı yemeklerde hayvanın kürek kemiği ustalıklı bıçak kullanılmadan etinden sıyrılıp ona bakılarak gerekli yorumlu konuşma yapıldıktan sonra, kemiğin ucu kopmayacak şekilde kırılmaktadır. Anlatılara göre bu kemik Hz. Muhammed’in atının gemide takılarak kırıldığı için yapılan bu uygulama sünnettir. Bu kemiğe bakılarak fal açılır.

Karaçay/Balkar Mitolojisinin önemli bir kısmı dünyanın oluşması ile, kuruluşuyla ilgilidir. Kürek Kemiği Falı’nda , mekan uzay düşüncesiyle ilgili olarak genellikle 3 aylık koyunun kürek kemiği elle, bıçak kullanılmaksızın etten ayrıldıktan sonra falcı/Jauruncu tarafından bakılırdı. Kürek kemiğinin üzerindeki çizgilerin daha net görünmesi için, kemik biraz ateş üzerinde tutulur. Kürek kemiğine ancak erkekler bakabilir. Törenden sonra kemiğin ortası bıçakla delinir, kemikten soyulan eti ise falcı yer. Kürek kemiği bir dünya haritası olarak görülür. Kemiğin üzerindeki çizgilerden hareketle gelecek tahmin edilmeğe çalışılır Kemiğin açık merkezi üçgeni 3 bölüme ayrılır. En alt kısmına köşeye Ocak/Pıtır denir. Bu kısımda falcının fal baktıranın aileleri ve kendilerine dair bilgi verir. Daha yukarı kısmı avlu/arbaz’dır. Buradan komşuların geleceği okunur. Daha yukarı ise, köy/el ve ülke/kral’a ait bilgi içerir. Kemiğin kenarlarındaki diğer bölümlerde kemiğin en ince yerinde akrabalar ve dostlar/jung-teng’e dair bilgi okunur. Merkez kısmında bir tarafta ölü er kişi diğer tarafta ölü kadın kişi/tişiriv’e, üst kısmı dış ülkeler ve düşmanları temsil eder. En alttaki çukur hükümdarın kaderini belirler. Ocağın altındaki kısım falcıyı anlatır buraya baş denir. Kemiğin etrafında zedelenme olmuş ise, ölümü, hastalığı, savaşı gösterir. Üst kısım erkeği ve onun ömrünü Gök belirler, alt kısım kadın, onun ömrünü yer toprak belirler. Bunların arasında orta dünya vardır. Kürek biçiminde olduğu düşünülen yer kürenin dokuz bölümü vardır.(Örüzlan Bolat-Kansoubiy Miziev “Kürek Kemiği Falı”, Yesevi, art 1994 S.3 s.50)

Eski Türklerde kurban kesmeden evvel din görevlisi Kurban Duası okuyordu. Radloff'un yaptığı bir dua tespitine göre;

“Buraya gel genç bulut
Kürek kemiğine basarak
Halk ve adamlar

Kürek kemiğini ezecek siz de geldiniz” şeklindedir (Radloff, Sibirya'dan, İstanbul 1954-1957 ,s.237-240)

Kürek kemiği ile yaradılış bağlantısı İslami anlatıda Adem ile Havva'ya kadar uzanmakta, havva'nın Adem'in kürek kemiğinden yaratıldığına inanılmaktadır.

Bölgede çok sık sofr dualarına da rastlanılmaktadır. Bunlar çok kere Mardin örneğinde olduğu gibi halkın anlayabildiği bir dille yapılmış kısa bir açıklamadan sonra Fatiha okunması duyurusu şeklinde olmakta bazen da tamamen Türkçe olmaktadır ki, Gülbengler böyledir. Biz kısa bir Türkçe duadan sonra konumuza döneceğiz.

“Bu sofr nur
Sahibi Pir-i Nur
Gaza bela geri dur
Artsın eksilmesin
Taşsın dökülmesin
Yiyenlere afiyet olsun
Kalanlara sağlık selamet
Ölenlere rahmet
El Fatiha”

Biz, bu tür toplu yemeklerde Karaçay halk ozanlarının okudukları dua karakterli özel parçaları da derledik ancak onların da hepsini ayrı ayrı ve yorumlu aktararak konunun dışına fazla çıkmak istemiyoruz. Hasan Halöç'e ait olan bir sofr duası/algısı örneği vermekle yetineceğiz

“Algış ayak, bal ayak,
Koluburğa alayık,
Carık betden karayık,
Kıynlugdan kende kolayık.
Carısınla cürekle
Taz bolsunla innetle
Kabul bolsunla innetle
Kabul bolsunla aşkı tilekle.

Tüz innet coşasin
Zarnı küfe aşasin
Aşhiladan ülge alayık
Camanladan keng kolayık.

Istavatla mallı bolsunla
Batmanla ballı bolsunla
Egiz-egi tölü tusun
Sekiz-sekiz nasıb cousun.

Semiz bolsunla molla
Bek bitsinle sabanla.
Başlarına kolcetmezça
Tübü bela alan ötmezça.

Ol nasibını biz tileybiz
Algış ayak kolubuzda,
Uça sıy da allıbızda,
Allah bersin

Atnı çabhanın,
Ögüzünü tarthanın,
Korku athanın,
Oynu cünlüsün,
İyneknı sütlüsün.

Cazıbiz-cauumlu bolsun,
Küzübüz künlü bolsun,
Kısıbiz karlı bolsun
Har zabıtız da barlı bolsun.

Süygenleri biz süreyça,
Süymegenle küyerça,
Tabukların tüyerça,
Ayakları abuurça,
Cürekleri çarılırca.

Algışçı algış aytsın,
Tüş Faygamber amin desin,
Allahu-Tağala kabil etsin.

Amin-degen tilegin tabsın
Amin demegen tilen kabın

Amin” (Yaşar Kalafat, Kırım-Kuzey Kafkasya Sosyal Antropoloji Araştırmaları, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınlar, Yayınları, Ankara, 1999)

Kelle ve Kelle Paça ile ilgili halk kültürümüzde başka inançlar da vardır. Kerkük’te cenaze çıkan evde, 40 gün kelle paça pişirilmez. Anadolu’nun bir çok yerinde hamile bayana bebek oynamaya başlama döneminden sonra kelle yedirilmez, yemesi doğru bulunmaz Tunceli’de tarafların rızası ile yapılan evliliklerde gerdek gecesi bir koyun veya koç kesilir, bir tür küçük toy yapılır. Buna kemik kırma denir Ardahan’ın Ölçek köyünde, kurban kesildiği zaman kemikleri bostana gözleri tarlaya gömülür ve böylece bereketin artacağına inanılır.

SONUÇ:

Türk kültür coğrafyasında, birlikte yaşıayan halkların asırlar boyu ürettikleri ortak kültürde henüz malalandırılması yeterince yapılamamış yüzlerce kült, yüzlerce kod ve tasnifi yapılp değerlendirilmeleri tamamlanamamış bir o kadar mit vardır. Bunlar bizim ortak mirasımızdır. Bunlar kültürümüzün geçmiş dönemlerine ışık tutabilecek aynalardır. Günümüzden çok uzak geçmişe, ancak bunları inceleyerek, iltisaklayarak, anlamlandırarak yolculuk yapabiliriz mirasların her trlsnde olduğu gibi, kültür mirasları da daima pürüzsüz olmayabilmektedir. Kültürel mirasların dünya halkları ile paylaşılmalarında, şüphesiz öncelikli görev bölgenin insanı biz varislere düşmektedir..